

Parasitiske talehandlinger

Lader Austins talehandlingsteoretiske begreber sig også anvende i forbindelse med analyser af fiktive tekster?

Af Inger Jakobsen Kudahl

»Verden er selvsagt ikke et teater, men det er ikke så let
at påpege, nøjagtigt på hvilke måder den ikke er det«
Erving Goffman (1995:65).

Indledende

...as *utterances* our performatives are *also* heir to certain other kinds of ill which infect *all* utterances. And these likewise, though again they might be brought into a more general account, we are deliberately at present excluding. I mean, for example, the following: a performative utterance will, for example, be *in a peculiar way* hollow or void if said by an actor on the stage, or introduced in a poem, or spoken in soliloquy. This applies in a similar manner to any and every utterance – a sea-change in special circumstances. Language in such circumstances is in special ways – intelligibly – used not seriously, but in ways *parasitic* upon its normal use – ways which fall under the doctrine of the *etiolations* of language (Austin 1962:22).

De følgende sider tager deres udgangspunkt i ovenstående citat fra »How To Do Things with Words« af den engelske sprogfilosof J. L. Austin (1911-60). I dette værk, udgivet posthumt i 1962, fremlægger Austin de overvejelser over sprogets grundlæggende funktioner, der skulle blive grundlag og udgangspunkt for et sprogfilosofisk opbrud. Han arbejdede fra omkring 1939 og frem til sin død i 1960 på en teori om, at menneskets brug af sproget grundlæggende bør anskues som *handling*: at udsigelsen af en ytring kan afstedkomme ændringer i den omgivende sociale virkelighed i lige så høj grad, som fysisk handlen forandrer den fysiske omverden. Austin gjorde herved op med det da fremherskende deskriptive logisk-positivistiske sprogsyn, dvs. den anskuelse, at sproget primært

tjener til at beskrive den omgivende (fysiske) virkelighed og altså ikke til at ændre den; Austins udgangspunkt i »How To Do Things with Words« er således et eksplicit formuleret ønske om at tilbagevise et for ham at se så snævert syn på sprogets funktion som det, de ovennævnte logiske positivistiske repræsenterer. I stedet plæderer han for, at nogle udsagn »make the world rather than mirror it«, som Fish (1995a) udtrykker det. Værket, som blev til på baggrund af Austins efterladte noter fra en forelæsningsrække holdt på Harvard-universitetet i 1955, indeholder en række forslag til opbygningen af et egentlig talehandlingsteoretisk begrebsapparat og har derfor siden udgivelsen i 1962 dannet baggrund for en lang række talehandlingsanalyser, ikke mindst af litterære værker. Det pudsige er imidlertid, at skønt Austin jo altså nærer betænkelighed ved sidstnævnte anvendelse, er det ikke i synderlig grad et problem, der synes at optage disse analytikere (se bl.a. Andersen, 1989; Bredsdorff, 1992; Felman, 1983; Kjølner 1976; Ohmann 1973). Jeg har derfor søgt kilder, der tager dette begreb parasitiske talehandlinger op til overvejelse og diskussion, for på baggrund af disse betragtninger at vurdere, om det alligevel teoretisk lader sig forsvare at inddrage Austins talehandlingsteori også i forbindelse med analyser af fiktive tekster. Det er min opfattelse, at det kan det – og med stort udbytte –, og jeg vil afsluttende i praksis underbygge denne påstand ved på baggrund af austinske nøglebegreber at analysere dialogfragmenter fra henholdsvis Strindbergs »Frøken Julie« og Becketts »Vi venter på Godot«. Teksterne er valgt ud fra det synspunkt, at hvis Austins overordnede talehandlingsteoretiske begrebsapparat viser sig anvendeligt ved analyse af såvel naturalistisk som absurd drama, og dermed tekster – dialoger – af så vidt forskellig karakter, da må det anses for sandsynliggjort, at Austins talehandlingsteoretiske overvejelser er anvendelige og frugtbare at inddrage også i analyser af fiktion.

Det foreliggende arbejde falder da i tre dele. Første del rummer en kort metodehistorisk redegørelse, dels for Austins forhold til det logisk-positivistiske sprogsyn, som hans talehandlingsteori som nævnt er blevet til på baggrund af og opponerer imod, dels for austinske talehandlingsteoretiske nøglebegreber som performativ, konstativ, vellykkethedsbetingelser, lokutionær, illokutionær og perlokutionær handling. Her må det kort indskydes, at jeg i dette arbejde har valgt at bibeholde Austins egen betegnelse talehandlinger (speech-act) og ikke det senere tilkomne sprog-handlinger. Dette sker, dels fordi det her drejer sig om Austin og kun i meget ringe grad om den talehandlingsteoretiske tradition efter ham (således inddrager jeg heller ikke nævneværdigt senere hovedskikkelser

som Searle og Grice), dels fordi hans valg af terminologi, som det senere vil fremgå, er udtryk for nogle grundlæggende holdninger. Derudover har jeg også fravalgt meget detaljerede begrebsovervejelser, som f.eks. hvorvidt et begreb som »meaning« er ækvivalent til »sense« og »reference« (for disse diskussioner, se bl.a. Cerf, 1969; Searle, 1973; Ferguson, 1973). Arbejdet her vil langt fra foregive at være en fuldstændig gennemgang af Austins teoretiske overvejelser og vil eksempelvis ikke berøre hans forsøg på at opstille talehandlingskategorier; det synes ikke hverken færdiggjort eller særligt anvendeligt i analyseøjemed. Derimod vil jeg redegøre for en række overordnede begreber og overvejelser, der synes karakteristiske for »How To Do Things with Words«s sprogfilosofiske grundlag, og som desuden også er særligt vigtige i forsøget på at afklare det ovenstående spørgsmål: Lader Austins talehandlingsteori sig også aplikere på litterære teksters dialoger?

Anden del af denne artikel former sig som en diskussion af Austins forbehold med hensyn til de parasitiske talehandlinger med inddragelse af indlæg af J. Derrida, S. Fish og J. R. Searle. Centrale austinske begreber som intention og kontekst vil her blive taget under behandling. I tredje del vil jeg da på baggrund af de i det metodehistoriske afsnit præsenterede begreber analysere dialogfragmenter fra de ovennævnte værker og afsluttende konkludere herpå.

Austins talehandlingsteori

Austin og de logiske positivister

For at forholde os til samtaler i såvel faktiske som fiktive rammer, som deltagere eller iagttagere, er vi nødt til, og gør det i øvrigt uafsladeligt, at forsøge at tolke intentionerne med det sagte. Hvorfor sagde vedkommende netop det på den måde i den sammenhæng? Hvorfor reagerede den tiltalte netop sådan og på hvad? Og er det i det hele taget muligt at opstille nogle generelle modeller til beskrivelse af sådanne samtalemekanismer og betydningsstrukturer? I al fald gives der en del bud fra såvel lingvistisk, filosofisk som sociologisk hold, og i den debat synes Austins talehandlingsbegreb at have været betydningsfuldt. Set i lyset af sprogfilosofiens udvikling i efterkrigstiden består det afgørende nye i Austins arbejde i, at han dels tildelte intentionsaspektet en afgørende rolle, dels understregede betydningen af den sociale sammenhæng, hvori talehandlingen

realiseres. Disse overvejelser er som nævnt nært knyttet til Austins kritik af den logisk-positivistiske sprogopfattelse, og det følgende vil derfor dreje sig herom.

Den logiske positivisme eller nypositivismen opstod omkring 1930 med udgangspunkt i den såkaldte Wienerkreds dannet omkring professor Moritz Schlick, og med kraftig inspiration fra den logiske atomisme repræsenteret ved bl.a. B. Russell og den tidlige Wittgenstein, der i »*Tractatus Logico-Philosophicus*« (1921) taler om tre typer af meningsfulde påstande. Nøgleordene i den forbindelse er empiri og logik. Da de logiske positivister som Carnap og J. Jørgensen så det som en hovedopgave at formulere et meningskriterium, ud fra hvilket metafysiske overvejelser kunne bevises meningsløse, indførte de i forlængelse af bl.a. Wittgensteins overvejelser det såkaldte verifikationsprincip: Et udsagn kan kun have kognitiv mening, hvis man kan angive, hvordan det formodes empirisk at kunne efterprøves som sand eller falsk. De tilstræber altså et 1:1 forhold mellem sprog på den ene side og virkelighed på den anden. Alt, der ikke er tilgængeligt for sanseerfaring, er således principielt meningsløst.

I opposition til dette synspunkt formulerede Austin sin talehandlings-teori på baggrund af mangeårige overvejelser; bl.a. arrangerede han sprogfilosofiske diskussionskredse for sine kolleger på Oxford-universitetet op gennem 1930'erne, hvor et af emnerne netop var det descriptive sprogsyns svagheder. Det første trykte resultat heraf blev artiklen »*Other Minds*« 1946, hvor Austin for første gang offentliggjorde det synspunkt, at sproget grundlæggende har to funktioner, nemlig en beskrivende og en handlende, hvorved han altså, om end stadig implicit, erklærede sig uenig med de logiske positivister. Oppositionen udbyggedes i årene efter og dannede endelig tæt ved ti år senere udgangspunkt for Harvardforelæsningerne.

Austins talehandlingsteoretiske begrebsapparat

Kernen i Austins kritik af den logiske positivisme var, at han kunne påvise en stor gruppe af udsagn, der ikke meningsfuldt kan beskrives som enten sande eller falske. Han navngav dem performativer, dvs. udførelser eller handlinger. Udtrykket performativer bruges i dag næsten udelukkende som betegnelse for en særlig gruppe verber (se bl.a. Andersen,

1989); de performative verber (se nedenfor): beordre, anklage, takke osv. Austins brug af begrebet dækker imidlertid over betydningen performative ytringer, og da jeg som nævnt primært forholder mig til Austin og ikke til traditionen efter ham, har jeg valgt i denne fremstilling at bruge begrebet i den betydning, som han tillægger det:

An utterance is said to be performative, when used in specified circumstances, if and only if its being so used counts as a case of the speaker's doing something other than, or something more than, saying something true or false (Austin 1962:4).

Igen forholder Austin sig altså eksplicit til den logiske positivisme og definerer performativer som de udsagn, der ikke ligger inden for rammerne af dette sprogsyn. De, der *gør*, kalder han konstativer. Konstativerne svarer derfor til positivisternes verificerbare påstande; deres funktion er at beskrive den sansede omverden, og det giver derfor mening at bedømme dem som enten sande eller falske. Performativer er derimod de udsagn, der alene ved deres udsigelse udgør en handling i forhold til den omgivende sociale virkelighed: Situationen efter udsagnet er en anden end situationen før. Den ene kategori beskriver verden, den anden ændrer den. Et udsagn som »Jeg idømmer dig hermed to års fængsel« er, som Austin udtrykker det, ikke beskrivelse af handlingen, det *er* handlingen. En talehandlings sproglige manifestation betegner han da ytring (utterance). Desuden er der, som det senere vil fremgå, ved en talehandling underforstået et subjekt samt et modtagende objekt; dvs. en taler og en lytter.

Hvordan bedømmer man da sådanne ytringers kvalitet, hvis det ikke kan ske ved brug af begreber som sandt eller falsk? Austins bud er de såkaldte vellykkethedsbetingelser (felicity conditions). For at operere med dem må man imidlertid først have fat på Austins tredeling af talehandlingen. Han foreslår nemlig, at man opdeler talehandlingen i tre af hinanden uafhængige handlinger og skelner mellem ytringens lokutionære mening, illokutionære kraft og perlokutionære effekt. Den lokutionære handling er da selve det at fremsætte et grammatisk og semantisk meningsfuldt sprogligt udtryk, dvs. at ytre ord på baggrund af en konventionelt fastlagt sprogkode, som både taler og lytter er bekendt med. Det er så at sige ytringens bogstavelige ordlyd og som sådan, som Sebro (1993:14) gør opmærksom på, det mest kommunikerbare aspekt i talehandlingen, netop fordi det er så forholdsvis konventionelt fastlagt. Når det drejer sig om den illokutionære handling, er risikoen for misforståel-

ser større, idet det her gælder, hvilken *intention* den ytrende har med den lokutionære handling. Skal ytringen »Kommer du?« gælde som et reelt spørgsmål, en advarende ordre, et udtryk for glædelig overraskelse? Hvilken funktion har ytringen i den konkrete situation? Den talende må da sikre, at der opnås forståelse herfor hos modtageren, førend den illokutionære handling kan siges at være gennemført: »...bringing about the understanding of the meaning and of the force of the locution« (Austin 1962:115-116). Modtageren på sin side vil foruden de givne omstændigheder (jf. om vellykkethedsbetingelser nedenfor) lægge faktorer som intonation, gestik og mimik til grund for sin tolkning. Også faktorer som verbernes tider, grammatisk modus m.v. vil ofte være af betydning. Den perlokutionære effekt er da den eventuelle konsekvens, som lytteren tager af sin forståelse. Heraf følger det da, at denne del af talehandlingen ikke alene afhænger af den talende; lytteren behøver jo ikke at tage den konsekvens af forståelsen, som taleren tilsigtede. At han f.eks. nægter at adlyde en ordre er fuldt lige så meget en perlokutionær effekt, som hvis han havde adlydt, blot vil der ikke være overensstemmelse mellem den intenderede og opnåede perlokutionære effekt. Hvorvidt en perlokutionær handling lykkes, vil derfor i høj grad afhænge af modtagerens villighed til at lade sig bevæge til den ønskede reaktion. Det er her vigtigt at fastholde, at *talehandlingens* vellykkethed som sådan ikke er afhængig af, hvorvidt den perlokutionære delhandling lykkes eller ej. Så snart en ordre, en advarsel eller en opfordring er forstået af modparten som en sådan, er den givet, også selvom den ikke efterkommes. Det er således alene udfaldet af den illokutionære handling, der afgør, om talehandlingen som helhed er at betragte som vellykket eller ej. Ja, faktisk er den illokutionære dimension selve det, der konstituerer performativer; det er jo her, at handlingen træder frem; er ytringen en bøn, erklæring, advarsel, ordre, anklage, ros, hån? Austin bruger da også illokutionære handlinger som alternativ betegnelse for performativerne, og det er derfor også til den illokutionære handling, at de før omtalte vellykkethedsbetingelser knytter sig. De lyder i korte træk som følger:

Taleren skal have kompetence og ret til at udføre performativen (man skal f.eks. være præst for at have autoritet til at døbe et barn, man skal have en højere social status end den tiltalte for at kunne give ordrer), og de elementer, der er omfattet af performativen, må være til stede (ved en vellykket dåbshandling er barnets tilstedeværelse påkrævet). Desuden må ytringen ske i overensstemmelse med konventionerne herfor (dåbsritualet skal være korrekt fremsagt). Hvis disse betingelser ikke er opfyldt,

vil talehandlingen være helt og aldeles mislykket (misfire). Det, der er en vellykket talehandling i en situation, er således ugyldigt som talehandling i en anden. Desuden stilles der krav om, at man oprigtigt mener og agter at tage konsekvensen af det ytrede (f.eks. holde det givne løfte). Hvis det senere viser sig, at man alligevel ikke førte handlingen ud i livet, da er talehandlingen vel at mærke ikke ugyldig som ovenfor. I stedet betegner Austin den som nok gennemført, men *hul* (void); i selve situationen blev der jo opnået forståelse hos modtageren af den intenderede betydning, hvorved den illokutionære handling én gang er gennemført. Sådanne hule talehandlinger er altså bl.a. fiktive tekster.

En talehandling vil oftest udspringe af, at den talende mener de ovennævnte betingelser opfyldt. Handlingen i sig selv er derfor også et udtryk for de forestillinger, *præsuppositioner* (forudantagelser), som subjektet gør sig om situationen, ikke mindst om hvad han eller hun mener at kunne tillade sig i forhold til modparten. Når en person afgiver en ordre, præsupponerer vedkommende altså, dels at modtageren er i stand til at udføre ordren, dels at statusforholdet er af en sådan art, at han eller hun kan tillade sig at forvente, at ordren udføres. Dette i sig selv kan derfor være meget krænkende for modparten, hvis vedkommende ikke deler synspunktet. Hvis modparten da som konsekvens heraf nægter at udføre ordren, får uoverensstemmelsen mellem subjekts og objekts præsuppositioner altså konsekvenser for ytringens perlokutionære aspekt; den får ikke den intenderede effekt. Dette truer jo imidlertid ikke talehandlingen som sådan; lytteren har forstået, at taleren gav en ordre. Konsekvenser for performativens mulighed for at lykkes har det imidlertid, når modtageren ikke kan bestemme sig for, hvilket sæt af flere mulige præsuppositioner ytringen er udtryk for. Herved bliver jo også flere betydninger og dermed illokutionære handlinger mulige, hvorfor muligheden for, at lytteren vælger netop den rette, bliver mindre og dermed performativens chance for at lykkes ligeledes – medmindre det netop er den talendes hensigt, at modtageren skal blive opmærksom på denne flertydighed, således som det f.eks. ofte vil være tilfældet i de nedestående tekster. Modtagerens valg af svar på den foregående ytring vil da afspejle to ting; for det første hans tolkning af afsenderens intention, for det andet hans intention med sin tolkning; hvordan *ønsker* vedkommende at tolke ytringen? Talehandlinger af denne bevidst flertydige type udgør en særlig gruppe af de såkaldte indirekte talehandlinger, som jeg vil komme nærmere ind på senere.

Det fremgår altså, at performativerne ud over at udgøre en handling

karakteriseres ved i udpræget grad at være situations- og kontekstbundne, og ikke mindst heri ligger da Austins i al fald delvise brud med sine nypositivistiske forgængere. Delvise, fordi han jo i hvert fald indledningsvis i Lecture I tilsyneladende accepterer, at det logisk-positivistiske synspunkt er rimeligt at anlægge på en gruppe af ytringer – blot ikke på dem alle. Senere, i Lecture VI, går han imidlertid væk herfra og når i stedet frem til, at al sproganvendelse, også den tilsyneladende konstative, er performativ. Baggrunden for denne konklusion er det efterhånden klassiske eksempel: Udsagnet »France is hexagonal« er at beskrive som en konstativ ytring og som sådan at bedømme som sand eller falsk. Austins pointe er da, at disse begreber er relative. For generalen er ytringen måske nok rigtig, men for geografen er den alt for upræcis til at kunne betragtes som sand. Sandt eller falsk er således ikke absolutte værdier i betydningen kontekstafhængige, også konstativer må bedømmes på baggrund af den kontekst, hvori de er ytret:

It is essential to realize that »true« and »false« (...) do not stand for anything simple at all but only for a general dimension of being a right and proper thing to say as opposed to a wrong thing in these circumstances, to this audience and with these intentions (Austin 1962:144).

Dermed er det vigtigste skel mellem performativer og konstativer bortfaldet, og Austin må konkludere, at grundlæggende har al sprogbrug performative træk, og dermed, at alle udsagn er talehandlinger. Man kunne også her indskyde, at blot det at give udtryk for sin – subjektive – oplevelse af omverden jo altid har et aspekt af kommunikation i sig; et ønske om at blive be- eller afkræftet i sin virkelighedsfortolkning. Selv en udpræget konstativ ytring som »Den sorte kat sover på sofaen« vil kunne tilskrives den illokutionære kraft: Jeg fortæller dig hermed, hvordan jeg sanser, oplever og fortolker situationen.

Et andet skel fastholder Austin derimod, nemlig det, han sætter mellem eksplicite og implicite performativer. De eksplicite indeholder et performativt verbum, dvs. et verbum, der eksplicit angiver, hvori handlingen består. Eksempler på performative verber kunne være at love, erklære, beklage, præsentere, rose, gratulere, advare, opmuntre. I et eksplicit performativ ytrer taleren sig altså bogstaveligt, der er et 1:1 forhold mellem form og funktion. Mere almindelige er imidlertid de implicite performativer, der kendetegnes ved, at den illokutionære handling netop

ikke er ekspliciteret i form af et performativt verbum. Det er en såkaldt indirekte talehandling, idet den lokutionære mening ikke umiddelbart afslører, hvilken illokutionær betydning den tillægges. Dette kan imidlertid tit tydeliggøres ved at omformulere det implicitte performativ til et eksplicit ved hjælp af et performativt verbum. En sådan omskrivning kan ofte bruges til at komme til større klarhed over, hvad det egentlig er for en handling, den talende udfører, og dermed også, hvilke magtforhold den foreliggende situation illustrerer. Når en forælder i et bestemt tonefald siger til sit barn »Nu holder du op«, så er det jo på den lokutionære plan på linie med »nu holder det op (med at regne)« blot en fremsynet konstativ. Barnet vil imidlertid (oftest) godt vide, at der er tale om en kraftig henstilling, og være nødt til at forholde sig til ytringen, som havde forælderen i stedet sagt: »Jeg henstiller hermed til dig, at du holder op, og advarer dig samtidig om, at du ikke vil bryde dig om de konsekvenser, jeg vil tage, hvis du ikke adlyder«. Det giver således ikke megen mening at behandle ytringen, som positivisterne ville gøre det, hvis man skal have fat i, hvad der egentlig foregår i situationen de to imellem. Austin derimod, og det mener jeg er hans analysemodels store styrke, kan ved hjælp af den illokutionære handlingsmodel sammenkæde modpartens reaktion med den af taleren på ordniveau tilkendegivne mening. En sammenhæng, der ellers ikke altid er lige umiddelbart forklarlig.

En særlig gruppe indirekte talehandlinger udgør da de, hvor modparten kan vælge mellem at svare på den, som Searle (1979b) betegner det, primære eller sekundære illokutionære betydning. Der er, som nævnt ovenfor, flere mulige niveauer af betydning for modparten at svare på. De forskellige betydningslag er ikke uforenelige; taleren mener det, han siger, men mener og tillægger – måske – samtidig det sagte endnu en betydning. For det, der er afgørende karakteristisk for disse performativer er, at ytringen rummer flere betydninger samtidig; det er ikke bare et spørgsmål om, at den talende ikke klart nok får tilkendegivet, hvilken af de mulige betydninger modtageren bør opfatte som den tilsigtede. Tværtimod er hensigten netop at stille modparten over for denne flertydighed, idet den gør fastlæggelsen af handlingens art til et forhandlingsemne: Det overlades til modtageren at komme med et udspil til, hvordan handlingen skal opfattes. Ofte vil en sådan strategi være valgt med det formål at undersøge, om der er forståelse og velvilje at finde hos modparten til at tage mere ømtålelige emner op. Andre gange er det en måde at få tilkendegivet et ønske, en vilje eller en holdning, som man imidlertid samtidig ikke ønsker at fremsætte direkte og dermed risikere at blive holdt

fast på. Der kan nemlig da ske én af tre ting: Hvis det værste skulle ske, og det mulige tillæg af betydning bliver taget ilde op, har den ytre mulighed for at trække sig tilbage bag et »det var ikke sådan ment«. Hvis modparten derimod reagerer positivt, er det ikke voldsomt farligt nu at vedkende sig også denne illokutionære handling. Og i det tilfælde, hvor modparten vælger ikke at reagere på eller slet ikke bliver opmærksom på det mulige tillæg af betydning, da er der jo ingen skade sket; ingen har tabt ansigt og ingen behøver derfor at forholde sig til nogen ydmygelse, hverken af sig selv eller af andre. De flertydige talehandlinger optræder derfor ofte i stort antal i situationer, hvor den ene eller begge parter selvoplevelse, sociale identitet eller magtstatus er i fare for at lide overlast – hvilket de udvalgte tekststykker senere vil illustrere.

Austin og de parasitiske fiktive talehandlinger

J. Derridas kritik af begrebet parasitiske talehandlinger

Når det drejer sig om filosofisk-teoretiske overvejelser over Austins skelnen mellem autentisk og ikke-autentisk sprogbrug, synes den franske filosof Jacques Derrida at indtage en hovedrolle, ikke mindst når det gælder kritik af de begreber, som udgør hjørnestenene i Austins overvejelser. I bl.a. »Signatur Tildragelse Kontekst« tog Derrida (1976a) Austin under (u)kærlig behandling og blev på den baggrund derefter indblandet i en fejde med J.R. Scarle, Austins elev og arvtager til talehandlingsteorien. Denne strid vurderes ofte, også af Derrida selv, som ret ufrugtbar, og under alle omstændigheder bragte den tilsyneladende ikke noget særligt nyt om lige dette emne: De parasitiske fiktive talehandlinger. Jeg vil derfor koncentrere mig snævert om henholdsvis Derridas og Austins overvejelser med hensyn til til dette begreb.

Derrida stiller sig gennemgående ret kritisk an, når det gælder Austins begrebsdefinitioner. Imidlertid erklærer Derrida indledningsvis, at Austin efter hans mening har fat i noget helt fundamentalt rigtigt i sin beskrivelse af den menneskelige kommunikations karakter. Thi for Austin er jo ikke blot enhver ytring udtryk for handling, idet den gør en forskel i den sociale virkelighed, den indgår i; den kan også kun ses som vellykket, hvis den på den ene eller anden måde påvirker modparten. Heri erklærer Derrida sig enig. Men Austin går videre end som så:

...to have promised I must normally

A) have been *heard* by someone, perhaps the promisee

B) have been understood by him as promising (Austin 1962:22).

For ham er en ytring kun at betragte som vellykket, når ovennævnte påvirkning af den anden indebærer, at afsenderens *intention* med ytringen er forstået. Hermed er vi fremme ved et af de austinske nøglebegreber, som Derrida har særligt meget at udsætte på. Hos Austin behandles intentionsaspektet især i Lecture I og IV, hvori han opregner en række eksempler på, at mangel på oprigtighed hos den ytrende er årsag til, at talehandlingen nok må anses for gennemført, men hul, fordi der ikke er overensstemmelse mellem den egentlige intention og den tilkendegivne, og derfor ikke mellem den egentlige intention og den opnåede effekt. Egentlig intention i Austins betydning indebærer en oprigtig og alvorlig vilje til at forpligte sig over for modtageren (netop alvor (seriousity) er et genkommende udtryk), her igen eksemplet løfteafgivning:

Examples of not having the requisite intentions are: »I promise«, said when I do not intend to do what I promise (Austin 1962:40).

In the particular case of promising, as with many other performatives, it is appropriate that the person uttering the promise should have a certain intention, viz. here to keep his word (Austin 1962:11). a person participating (...) must in fact have those thoughts, feelings, or intentions, and the participants must intend so to conduct themselves (Austin 1962:39).

Af det ovenstående følger således, at skal en talehandling være vellykket, skal ytringen dels være fremsagt i alvor i den ovennævnte betydning: forpligtende, dels være opfattet og modtaget som alvorligt ment. Heri ligger Austin på linie med en anden sprogfilosofisk hovedskikkelse: Ludwig Wittgenstein, der udtrykker synspunktet således: »If a word which I use is to have meaning, I must »commit myself« by its use. If you commit yourself, there are consequences« (Wittgenstein i Felman 1983:74).

Såvel Austin som Wittgenstein tillægger altså dette intentionsbegreb en klar moralsk dimension og udtaler sig i det hele taget med en entydighed, der falder Derrida for brystet; den overordnede linie i Derridas kritik er derfor en udtalt relativisering af Austins begreber, ikke mindst netop af intention:

Et af disse væsentlige elementer (...) er og forbliver på klassisk vis [hos Austin] bevidstheden, intentionens bevidste nærvær hos det talende subjekt (...) Dette afsenderens eller modtagerens bevidste nærvær i en performativs effektuering, deres bevidste og intentionale nærvær med denne operations totalitet, implicerer teleologisk, at ingen *rest* undslipper den forhåndenværende totalisering (...) ingen irreduktibel flertydighed, dvs. ingen dissemination, som undslipper horisonten for betydningens enhed (Derrida 1976a:136).

Dette disseminationsbegreb er helt centralt; det betegner hos Derrida »en principielt udtømmelig og uafsluttelig og *derfor* ubestemmelig flertydighed, *fraværet af en egentlig betydning*« (Derrida 1976a:149) [mine understregninger]. Thi nok medgiver han, at Austin selv erkender udsagnets – og dermed intentionens – entydighed som et filosofisk ideal (1976a:141), men mener samtidig, at denne problematisering slet ikke tilnærmelsesvis er tilstrækkelig. I forlængelse af ovennævnte disseminationsbegreb indtager Derrida faktisk det stik modsatte synspunkt: Han tager sit udgangspunkt i, at ethvert tegn, det være sig skriftligt eller mundtligt, er iterabelt, dvs. kan løsrives fra sin oprindelige kontekst og alligevel være betydningsproducerende. På baggrund heraf mener han at bevise, at der ikke gives noget bare tilnærmelsesvist entydigt intentionsbegreb:

Spørgsmålet er, om et performativt udsagn ville kunne lykkes, såfremt dets formulering ikke gentog et »kodet« eller iterabelt udsagn (...) hvis [det] ikke kunne identificeres som værende i overensstemmelse med en iterabel model, som citat« (Derrida 1976a:142).

...givet denne iterations-struktur, så vil den intention, der bevæger udsigelsen, aldrig fuldt og helt være nærværende med sig selv og sit indhold (...) dette væsentlige fravær af intentionen i udsagnets øjeblikkelighed, om man vil; denne strukturelle ubevidsthed (Derrida 1976a:143).

Derrida når således frem til, at ethvert sprogligt tegn er udtryk for og forudsætter fravær af bevidsthed, samt at det som følge heraf ikke lader sig gøre at tale om den talehandlendes intention som bestemmeligt fænomen, idet kun dele heraf kommer til udtryk gennem det ytre. At afvise forestillingen om menneskers helt gennemskuelige entydighed mener jeg

(selvfølgelig) er berettiget (og synes egentlig heller ikke, at Austin postulterer noget så skarpt) – det er vist en ganske almindelig erfaring således ikke at kunne tilkende sig selv helt utvetydige følelser og motiver. Og selvfølgelig er det også rigtigt, at *absolut* nærværende individualitet i sagens natur ikke kan rummes i de konventionelle sprogtegn, og at de derfor er forbundet med udelukkelse af dele af den egentlige, flertydige intention. Men der er nu alligevel et stykke vej fra at erkende flertydigheden som et helt fundamentalt – og uudtømmeligt – grundvilkår og til at drage den konsekvens at afskrive enhver form for og grad af erkendelse af nærvær, intention. Nok lader hverken ens egen eller andres hensigter med en ytring sig endeligt bestemme, fordi vi alle i sidste ende er bundet til vores respektive fortolkningsfællesskaber og subjektivitet, men at gå så langt som til at afskrive sig enhver mulighed og anstrengelse for at nå i nærheden af (mest mulig af) et andet menneskes intention og tolkning, er for mig at se en ganske ufrugtbar (og forvrøvlet) nihilistisk konsekvens at drage. Selvfølgelig er denne understregning af fraværet i en given kommunikationssituation også et resultat af, at Derrida skriver op imod Austins intentionelle nærvær. Og selvfølgelig opererer Derrida også implicit med, at læseren ikke tager den tilkendegivne absoluthed helt for pålydende (– i så fald var vel enhver form for kommunikation reelt formålsløs, og hans implicitte ønske om at meddele sig til andre via denne bog ligeledes, hvad han da højst sandsynligt godt er klar over). Alligevel går han så at sige den metodiske planke helt ud. Dette peger i retning af, at hans formål ikke som ved første øjekast primært er at kommentere svagheder ved Austins teoridannelse for derigennem at fremme videreudviklingen af den. Snarere ønsker Derrida fundamentalt at relativere enhver form for egentlig begrebsdannelse med det formål at hindre absolut fastholdelse, der som set ovenfor fremstilles som reducerende og truende. Provokationen i sig selv er formålet, et spil, der »frisætter den metafysiske tekst ved at gå til dens grænser, måske momentant overskride denne grænse, eller i hvert fald udpege, hvad der kan skimtes hinsides denne grænse« (Egebak 1987:17). Denne tendens synes grundlæggende; forfatterskabet kan »under en vis synsvinkel (...) betragtes som en fortløbende *bekæmpelse* af en truende lukning« (Egebak 1987:17). Derrida er således ude i et langt større ærinde end at behandle svagheder ved Austins begrebsdannelse; snarere danner den egentlig blot eksempelgrundlag for helt andre og større mål: »Jeg har regulært forsøgt igen at sætte filosofien i scene, i en scene, den ikke behersker« (interview med Derrida, Egebak 1987:17). Tilsyneladende lægger Derrida altså op til, at

hans kritik af Austin kan ses som et polemisk indlæg. Men det behøver vel ikke at betyde en så udpræget mangel på nuancering, flertydighed; i og for sig udtaler han sig med samme bombastiske absolutthed, som han kritiserer Austin for. Og det er for mig noget, der synes at være karakteristisk for praktisk talt alle overordnede linier i Derridas indlæg. Det gælder f.eks. også forholdet til konteksten, en problematik, der ligger i tæt forlængelse af intentionsdiskussionen. For det, der helt grundlæggende skiller Austin og Derrida, er netop spørgsmålet om kontekstens betydning: Mens Austin fastholder, at forståelsen og forpligtelsen samtaleens parter imellem er af helt afgørende betydning, så opererer Derrida altså med, at ethvert sprogligt tegn er forståeligt, dvs. betydningsproducerende i hvilken som helst kontekst og som sådan uafhængig af afsenderen såvel som af dennes – ubestemmelige – intentioner. Den ene tillægger konteksten al betydning, den anden ingen.

Derrida udbygger yderligere sin argumentation for, hvorfor fiktive talehandlinger er ligeværdige med faktiske, ved at pege på, at tegnets iterabilitet indebærer, at en talehandling i fiktiv sammenhæng muligvis blot er en citeret – »ompodet« – faktisk sådan. At skelne imellem de to typer bliver da meningsløst, når man aldrig vil kunne bestemme, om en talehandling er autentisk eller ej. Desuden mener han på baggrund af en strukturalistisk begrebsopstilling at kunne vise, at de fiktive talehandlinger som kontrære til de faktiske reelt er hele forudsætningen for, at de faktiske overhovedet eksisterer som begreb. Som konsekvens heraf kan man ikke tillade sig at se på de fiktive talehandlinger som parasitiske, dvs. lavere hierarkisk placerede end de faktiske; begreberne er og bør være ligestillede, hævder Derrida og mener således at være kommet Austins forbehold til livs.

Alligevel synes det igen lidt for nemt sluppet. I det hele taget er min uenighed med Derrida på mange punkter så grundlæggende, at jeg må afstå fra at tage de fleste af hans argumenter til direkte indtægt for en afvisning af Austins skelnen mellem fiktive og faktiske talehandlinger. Thi egentlig mener jeg ikke, at Derrida får helt fat i Austins argumentation, simpelthen fordi hans kritik af Austin snarere end en egentlig kritik er en afvisning af hele det austinske filosofiske grundlag. Om end Derrida synliggør, hvad det er for nogle morallforestillinger og -begreber, som Austin mere eller mindre implicit opererer med, er Derridas indlæg altså i denne sammenhæng ikke videre frugtbart. Jeg vil derfor nu prøve at nærme mig problemet de parasitiske fiktive talehandlinger fra en lidt anden vinkel, denne gang mere på Austins præmisser.

Austin og den parasitiske fiktion

Som eksempler på, hvor parasitiske talehandlinger forekommer, nævner Austin bl.a. en skuespillers brug af dem på scenen, en forfatters brug af dem i et digt, samt når de fremsiges i ensomhed. Hvad er da fælles for disse situationer? Måske fremgår det tydeligst af det sidste eksempel: Der er ingen til stede, over for hvem den talende reelt forpligter sig, over for hvem han reelt står til ansvar (jf. at Austins taler om tale-, ikke sproghandling; en talehandling forudsætter menneskeligt samvær). Det samme gælder skuespilleren og forfatteren; de ved begge, at de ikke stilles til ansvar for de fiktive karakterers handlinger. De nævnte situationer fordrer og sikrer simpelthen ikke, at den talende tager konsekvenserne af sin (tale-)handling. Med hensyn til ytringer fremsagt i ensomhed er jeg dog ikke helt enig heri; når man føler trang til at fremsige en ytring, skønt alene, eksempelvis et løfte, vil det ofte være begrundet i, at i og med at løftet er udtalt, gøres det forpligtende over for en tænkt modpart, eventuelt over for en selv. Det samme vil være gældende ved eksempelvis dagbøger. Her vil personen selv (hvis ikke en fiktiv læser er opfundet) være udset til at være objekt for det ytrede. Selvfølgelig er der det rigtige i Austins betragtning, at der ikke er nogen ydre kontrolinstans til at fastholde den talende på sin handling, men det er for mig at se altså ikke nok til at hævde, at en sådan talehandling som f.eks. at aflægge sig selv et løfte aldrig kan blive betragtet som en reel vellykket talehandling. Jeg vil derfor i det følgende primært beskæftige mig med de to første eksempler, dvs. de talehandlinger, der ytres i fiktive rammer. Efter min mening er det her, at Austins betænkkeligheder har deres største berettigelse.

De parasitiske talehandlinger er altså i Austins fremstilling karakteriseret ved at være uforpligtende og dermed ualvorlige. Skuespillerne eller forfatteren handler faktisk mod bedre vidende, tilskuerne og læserne ligeledes, idet de er sig illusionen bevidst og derfor véd i selve ytringsøjeblikket, at de forpligtende talehandlinger, som de dels udfører, dels forstår udført, ikke reelt forpligter dem ud over fiktionens grænser. Og præcis derfor er de ualvorlige og hule på linie med den løftegivende, der ikke agter at holde sit løfte. *Heri* ligger Austins – foreløbige – forbehold. Og vel til dels med rette. Men det led, som for mig at se mangler, er, at nok er illusionserkendelsen en stilticende overenskomst mellem forfatter/skuespiller og læser/tilskuer, men en lige så afgørende indgået pagt er det, at publikum går ind på undervejs at suspendere den erkendelse og

forholde sig til denne læste/opførte virkelighedstolkning, til denne virkelige virkelighed, som Ryum (1993:47) benævner det, som de i det daglige ville forholde sig til deres egen virkelighed. I form af genkendelige sproghandlinger, menneskelige relationer og situationer er den bragt ind i disse fiktive rammer, og i øjeblikkets sansning *er* det virkelighed; karakterernes, skuespillernes, publikums virkelighed. Det er bl.a. derfor, at absurd teater overhovedet fungerer. Hvis man ikke som publikum forholdt sig til karaktererne som faktiske og faktiske i forhold til hinanden, skønt iscenesættelsen har som sit erklærede formål at bryde virkelighedsillusionen, ville det være ganske umuligt at udlede meningen med de tilsyneladende, dvs. på det lokutionære plan, meningsløse samtaler. Ligeledes ville man stå ganske uformående over for en tekst som »Frøken Julie«, hvis man ikke som læser havde bragt hele sin virkelighedserfaring med over i dramaets virkelighed, ikke mindst sin viden om mennesker, deres relationer og samtaler. Faktisk kan jeg ikke umiddelbart forestille mig en situation, hvor hele dette vores tolkningsapparat som summen af erindring og erfaring kunne suspenderes i forholdet til en sanset omverden, om end rammerne var nok så fiktive. Vi har immervæk, som også Scarle (1979c) anfører det, kun et sprog til brug i såvel faktiske som fiktive rammer og er tydeligvis ikke i stand helt fundamentalt at spaltes i to oplevelsesrum; såvel Scarle (1979c) som Fish (1995a) undersøger og afviser da også, at der findes en sprogbrug, som i særlig grad er fiktionens.

Ovenstående overvejelser betyder ikke, at jeg som Derrida og Fish mener, at Austin har uret i, at der stadig fundamentalt set er en afgørende forskel simpelthen i kraft af fiktionens begrænsede ansvar for det ytrede og handlede, men kun, at jeg modsat ham på baggrund af hans overordnede begreber også vil inddrage dialoger i fiktivt regi som analyseobjekter – om end det vil ske med tanke på, at der ikke er meget overladt til tilfældighederne i en sådan dialog; at det sammensatte handlingsforløb styres stramt gennem karakterernes ytringer. Eller måske vil det ske netop derfor. For det er bl.a. her, i arbejdet med at blotlægge den fiktive dialogs sproglige betydningsstruktur og dermed forfatterens intention og virkemidler, at de talehandlingsteoretiske begreber måske kunne være til stor nytte. Hvordan får man f.eks. som tilskuer denne anelsesfulde fornemmelse af underliggende betydninger, uden at man egentlig umiddelbart kan hænge den op på noget konkret sagt? Her som i faktiske dialoger vil inddragelsen af det illokutionære plan således måske kunne forbinde de to størrelser: det faktisk sagte og den ofte

umiddelbart ulogiske reaktion herpå, dvs. forbinde ytringens lokutionære og perlokutionære plan, samt altså at medvirke til en mere præcis beskrivelse af situationens forløb. Denne formodning vil i det følgende stå sin praktiske prøve.

Austins talehandlingsteoretiske begreber brugt i praksis

Om teksterne

Som genstand for den sproglige analyse har jeg valgt to dramaer ud fra den betragtning, at der i denne genre ingen fortæller eller lignende er, som på forhånd eksplicit udlægger og fortolker; læseren såvel som den sprogvidenskabelige iagttager er henvist alene til dialogerne i sit forsøg på at få rede på karaktererne og deres indbyrdes relationer. Der er dog det store forbehold at tage, at der er tale om stiliserede samtaler; anakolutier, overlapninger af taleture osv. er således ikke nær så hyppigt forekommende som i samtaler uden for fiktionens rammer. Som teksteksempler er det naturalistiske drama da selvfølgelig oplagt, fordi det har som sit erklærede mål at tilstræbe størst mulig grad af virkelighedstroskab. Imidlertid må det fastholdes, at dialogerne er mere end almindeligt betydningsladede; det naturalistiske drama karakteriseres jo bl.a. ved, at den konkrete konflikt skal ses og forstås på baggrund af et mønster; skikkelsernes miljø og fortid rummer nøglen til forståelsen. Læseren må da gøres bekendt med denne forhistorie, hvorfor dialogerne konstrueres sådan, at fortiden så umærkeligt som muligt løbende oprulles. Replikkerne bliver således et puslespil, og pludselig fremstår som ved et fikserbillede fortællinger om hele livsforløb. Derfor kan man jo indvende, at det i og for sig er en desto større illusion at hævde virkelighedstroskab; Ibsen kritiseres således af Strindberg for at opbygge »Et Dukkehjem«s dialoger overdrevent symmetrisk – et drama, hvis virkelighedstroskab er blevet højt berømmet. Jeg vil derfor også gå den anden vej, til en genre, der hævder sit *brud* på denne tradition, nemlig det absurde drama. Hensigten er her ved hjælp af absurde tragikomiske situationsfremstillinger at provokere publikum til at erkende den moderne verdens groteske mangel på meningsfuld sammenhæng og dermed rationalitetens fallit. Når dramaernes karakterer på trods af alle forklarings sammenbrud omkring dem da helt uanfægtet fortsat opererer med sproget og dermed med et system, en logisk, meningsfuld, sammenhængende struktur, antager diskrepan-

sen mellem sprog og virkelighed uhindret groteske dimensioner; de – menneskene – er blevet så vant til sammenbruddets meningsløshed, at de ikke længere ser den. Heraf følger, at sproget som mulighed for at meddele sig meningsfuldt til hinanden anfægtes kraftigt; personerne spørger ofte i øst og får svar i vest og taler med stor selvfølgelighed aldeles forbi hinanden. Spørgsmålet er da, om Austins begreber kan bidrage til at forklare det, der sker i det absurde drama. Vil hans begreber også være nyttige til analyse af samtaler, hvor der end ikke gives et egentligt kontinuerligt lokutionært plan?

Hvorfor har jeg da valgt lige disse stykker? Med hensyn til »Frøken Julie« er det sket, dels fordi forfatteren er en af det naturalistiske teaters hovedskikkelser, dels fordi det er et stykke om mennesker, der til tider bevidst, til tider ubevidst går fejl af hinanden ved at mistolke/forandre hinandens udsagn. Ikke mindst den talehandlingsteoretiske skelnen mellem intenderet og opnået effekt bliver derfor her interessant. Desuden er det et stykke, hvor forholdet de to hovedpersoner imellem, som jeg senere vil komme ind på, præges af en række voldsomt asymmetriske og labile magtforhold, hvorved de indirekte talehandlinger vil være mange og afgørende. Hvad angår »Vi venter på Godot« gælder det, at det regnes for det værk, der for alvor blev det absurde teaters gennembrud, og som sådan var det oplagt. Man kan da indvende, at de valgte klassikere er så grundigt belyst i alle ender og kanter, at det måske ville have været mere oplagt at tage mindre kanoniserede værker. Omvendt kunne det være en pointe at bemærke, at Austins begreber selv i forbindelse med så gennemanalyserede værker som de foreliggende kan tilføje behandlingen en ekstra dimension af sproganalytisk præcision. Det er det perspektiv, jeg håber, at det følgende vil rumme.

August Strindbergs »Frøken Julie« udspiller sig en midsommernat, den unge adelsfrøken Julie flirter med og lader sig endelig forføre af sin faders tjener Jean. Denne er imidlertid forlovet med pigen Kristin, hvilket yderligere umuliggør et forhold mellem Jean og Julie. Men først og fremmest må de slås med det ulige statusforhold i kraft af deres sociale roller som herskerinde og tjener, ikke mindst fordi det gang på gang kolliderer med relationen mand–kvinde og dermed trangen til et omvendt magtforhold. Samtalen er gennemsyret af bevidstheden om disse skævheder og derfor i stadig ubalance. Det asymmetriske magtforhold får jo nemlig som konsekvens, at parterne ikke har samme muligheder for at vælge sig talehandlinger og dermed heller ikke samme muligheder for at styre samtalen. Når Julie således i sin egenskab af herskab giver ordre

og dermed markerer sin socialt betingede magt over Jean, er han nødt til at adlyde, hvis han som socialt lavere stillet skal tilkendegive den accept af magtforholdet imellem dem, som hun præsupponerer og dermed afkræver ham. Omvendt: Hvis han vægter sin sociale identitet som mand, er han nødt til at nægte en sådan ydmygelse og besvare den trussel, som hendes ytring og tilkendegivne præsuppositioner udgør. Julies spil går da i høj grad ud på at udnytte dette forhold: Vil hun kunne provokere ham til entydigt at tage sin mandsidentitet på sig, afkrænger han sig jo sin underklasseidentitet og bringer dem dermed ud over den klasseforskel, der står som så voldsom en hindring imellem dem. Det samme gør sig gældende for Jeans strategi, blot med omvendt fortegn, som det nedenfor vil fremgå. Hvis Julie tvinges til at reagere på såvel hans som på sin egen seksualitet, fornedrer hun sig socialt og klasseforskellen ophæves. Julie er imidlertid mindre entydig i sit ønske herom end Jean, og at markere det ulige statusforhold og dermed hans begrænsede handlemuligheder er således også hendes bedste forsvar mod den blottende underkastelse, som hun nok drives imod, men samtidig bekæmper. Enhver ærlig ting, de måtte ønske at sige hinanden, kan da kun antydes og da på en måde, så det dels straks lader sig trække tilbage, dels lader sig gøre at vende den andens reaktion på de illokutionære betydninger, det var *muligt* at udlede af ytringens flertydighed, imod vedkommende. De flertydige talehandlinger spiller derfor en afgørende rolle i begges samtalestrategier.

Det følgende replikskifte (se bilag 1) finder sted først på aftenen, den erotiske undertone i samtalen bliver stadig tydeligere. Når Julie således på Jeans oplysning om, at hans forlovede, Kristin, taler i søvne, fremsætter spørgsmålet »Hvor ved De fra, at hun taler i søvne?«, står den sekundære, dvs. den konventionelt mest forventelige, illokutionære kraft nok i et 1:1 forhold til den lokutionære mening; Julie stiller et spørgsmål og tilkendegiver hermed, at hun ønsker og mener at have ret til at få oplyst, hvorledes Jean har fået adgang til den viden, og udsagnet tegner sig derfor på dette plan som et såkaldt stærkt initiativ; Julie afkræver Jean en direkte respons på sin ytrings lokutionære mening. Men såvel Jeans som Julies ytring kan tolkes som tillagt endnu et betydningslag. Jeans oplysning er nemlig absolut ikke blot et konstativt beskrivende udsagn, selv om han giver det udseende heraf. Som sådan ville det i den pågældende kontekst simpelthen ikke være *relevant*, som Sperber & Wilson (1986) ville betegne det, idet alt andet, hvad der fra Jean og Julies side siges og gøres i denne situation, har så snævert med *deres* indbyrdes forhold at gøre. På baggrund heraf står det derfor klart for såvel Julie som for læse-

ren, at Jean ved at oplyse om sit kendskab til så intime detaljer markerer, at han har sovet med Kristin, samt at han med denne illokutionære kraft tilsigter at provokere og aflukke Julie en reaktion på denne nu udstillede seksualitet. Initiativet fra Jeans side er dog endnu så vagt udtrykt, at Julie stadig gives mulighed for at vælge ikke at reagere eksplicit på hans illokutionære handling – og den mulighed griber hun. Julie ignorerer hans initiativ, og ved kun at komme det lokutionære plan i hans ytring i møde får hun samtidig tilkendegivet, at hun foregiver slet ikke at have opfattet hans intention med oplysningen. Hermed vælger hun på samme tid både at dække sig bag og forsvare en social identitet som uskyldig adelsfrøken ganske ubekendt med det kønsliv, som han på sin side forsøger at afkræve hende en reaktion på. Samtidig er det et nyt initiativ fra hendes side. Ved at tilkendegive, at hun nok har forstået hans intention, men nægter at lade den perlokutionære kraft i hans ytring afsætte effekt, udfordrer hun ham: Hvis han fortsat ønsker at afkræve hende en reaktion, må han eksplicitere sin intention og dermed blotte sig selv. Mens det første lag af illokutionær betydning i hendes ytring »Hvor ved De fra, at hun taler i søvne?« er sammenfaldende med den lokutionære mening, så er til-lægget af betydning, den primære illokutionære handling, altså af en anden sværere gennemskuelig og mere kompliceret art: »Ved at vælge dette svar markerer jeg hermed over for dig, at jeg nok forstod hensigten med din oplysning, men ikke ønsker at løbe den risiko for blottelse og nedværdigelse, som ville være følgen af at svare eksplicit på dens primære illokutionære kraft; jeg betragter din ytring som et skjult forsøg på at anfægte min sociale identitet og vil ikke medvirke til, at du uden selv at stille dig sårbar for angreb får held til at slå skår af den. Men jeg returnerer din udfordring ved at stille dig et på det lokutionære plan tilforladeligt spørgsmål, som du selv har lagt op til, der tvinger dig til at be- eller afkræfte din moralsk anløbne levevis; du er nu i den angrebnes position«. At Jean helt har forstået denne illokutionære kraft i hendes ytring fremgår af hans svar. Udfordrende – *frækt*, som det understreges i regi-anvisningen – replicerer han: »Jeg har selv hørt det«; Jean forstår og forpligter sig på sin forståelse af hendes intention ved at besvare udfordringen og bekræfter uden det mindste tegn på anfægtelse sin socialt foragtelige driftstyrede adfærd.

Den intentionelle primære illokutionære kraft i Julies ytring opnår således dels forståelse, dels at afsætte maksimal tilsigtet perlokutionær effekt. Som sådan betragtet er den i Austins forstand en helt igennem gennemført vellykket talehandling, der imidlertid ironisk nok sætter Julie i

den situation, at hun taber magtkampen i situationen. Thi nok er Jeans ytring et ulasteligt korrekt svar på den sekundære illokutionære kraft i hendes spørgsmål, men samtidig er der også til hans ytring forbundet endnu et lag af betydning. Ved så aldeles uden anger at bekræfte sit brud på herskabets – og dermed også Julies – sociale normer anfægter han dem og demonstrerer dermed sin styrke; hans selvopfattelse trues ikke af sådan moralsk begrundet fordømmelse. Julies præsuppositioner om at kunne ydmyge og sætte ham på plads på den baggrund afsløres derved som fejlagtige. Hun har satset og tabt. Det er den erkendelse, de begge står med, og det er derfor, at den efterfølgende stilhed forekommer indlysende og forklarlig, skønt selve rækken af lokutionære handlinger ikke umiddelbart begrunder en sådan tavshed. Thi Julie ville nok kunne fortsætte samtalen, hvis hun blot holdt fast i udelukkende at forholde sig til ytringernes lokutionære meningsstruktur og dermed som vist til det sekundære lag af illokutionær betydning. Men det, der foregår mellem Jean og Julie på det primære illokutionære plan, er så altafgørende vigtigt for hende, at det ikke lader sig gøre at opretholde en sådan distance, som det uanfægtet at fortsætte samtalen på lokutionært plan i sidste ende ville være udtryk for. I stedet tager Julie med sin tavshed konsekvensen af, at hun ikke magter at svare på den i Jeans lokutionære handling »Jeg har selv hørt det« iboende primære illokutionære handling: »Jeg udfordrer dig herved til at tage stilling til såvel min som din egen seksualitet og tvinger dig til at be- eller afkræfte dit kendskab og holdning til den«. Selv hendes tien kan vel derved betragtes som en illokutionær handling: »Jeg indrømmer, at jeg ikke kan tage entydigt stilling hverken for eller imod og dermed, at nok er jeg fanget af de sociale normer, som jeg hævder berettigelsen af, men kan samtidig alligevel ikke forholde mig så overbevist og køligt entydigt til seksualiteten, som de egentlig foreskriver«. Jean forstår og forfølger ikke emnet denne gang; samtalen drejer over i et lidt andet spor, men retningen er den samme.

Som det fremgår, har Austins begreber vist sig meget nyttige i forsøget på at få udrett, hvorfor få tilsyneladende uskyldige spørgsmål og svar faktisk rummer noget helt andet; det er replikskifter som dette, der i sidste ende udvirker, at Jean får held med at forføre Julie. Jeg mener derfor at kunne konkludere, at Austins talehandlingsteoretiske begreber i forbindelse med analyse af naturalistisk drama og lignende fiktion er mere end oplagte at benytte sig af til at få detaljeret belyst, hvad de enkelte samtalsituationer egentlig rummer af betydningslag.

I Samuel Becketts »Vi venter på Godot« foregår dialogen mellem to ganske andre typer, mellem de to vagabonder Estragon og Vladimir, der har gjort holdt ved et vejkryds for at vente på en trediemand, Godot. Dramaet udspinder sig da som en lang række tilsyneladende ret ligegyldige, om ikke meningsløse ordstrømme af springende tanker, hvis funktion ikke blot er at fordrive ventetiden – som viser sig uendelig – men også er led i den enkeltes fundamentale kamp mod ensomhed og meningsløshed og for selve det at føle sig eksisterende.

Emnet i den følgende situation (se bilag 2) er det fortabte menneskes spinkle mulighed for frelse. Vladimir fortæller Lukas-Evangeliets beretning om de to røvere, der korsfæstes sammen med Jesus, hvoraf den ene efter døden skal følges til Paradis med Jesus, mens den anden fortabes i Helvede. Hvorvidt Estragon kender den på forhånd, er der ingen, der ved, heller ikke de to selv, hvorfor man som læser stilles over for flere med hinanden uforenelige tolkningsmodeller. Vladimir indleder sin beretning: »Der var to røvere, der blev korsfæstet sammen med Frelseren. Det...«, men afbrydes hurtigt af Estragon: »Med hvem?«. Er den illokutionære handling da at stille et reelt spørgsmål: »Jeg ønsker, at du forklarer mig, hvem Frelseren er«, eller har ytringens illokutionære kraft i virkeligheden form af en provokation: »Jeg provokerer og udfordrer dig hermed ved at afbryde din fortælling?« For den første intentionelle tolkning taler, at det jo er usikkert, hvilket kendskab Estragon faktisk har til Evangeliet; et par linier før svarer han nemlig forespurgt: »Biblen (overvejer): Lidt må jeg vel have kigget i den«. Til fordel for den anden tolkning er det imidlertid, at Estragon ligeledes kort forinden udviser modvilje mod overhovedet at lytte. Da Vladimir således spørger: »Skal jeg fortælle den?«, er svaret »Nej« (Vladimir går dog uanfægtet videre). Og lidt senere siger Estragon da: »Jeg hører ikke efter«, for imidlertid straks efter at ytre »Jeg lytter«.

Det er således faktisk ikke muligt at afgøre, hvilken intention og illokutionær kraft der ligger bag den lokutionære handling at spørge »Med hvem?«, og billedet bliver ikke meget klarere af at inddrage den perllokutionære effekt, som ytringen afsætter hos Vladimir. Han reagerer nok ved at svare på den lokutionære mening og vælger dermed at tolke den illokutionære kraft som sammenfaldende med denne (– i denne omgang, senere sker det stik modsatte), men det er ikke særligt gennemskueligt, *hvorfor* han gør det. Er hans intention beredvilligt at hjælpe Estragon til forståelse? Eller er den illokutionære kraft i Vladimirs svar i virkeligheden: »Jeg markerer herved, at jeg vælger at ignorere provokationen og

dermed sætter mig i stand til uhindret at fortsætte min beretning«? Til støtte for det sidste kan anføres, at han jo som nævnt indledningsvis trods Estragons ekspliciterede protest påbegynder sin fortælling. Dette kan imidlertid også ses som udtryk for, at han tolker Estragons modstand som ualvorlig og dermed ikke som et egentligt forsøg på at standse ham, men blot en trodsig markering? Synspunktet kunne støttes af, at Estragon som ovenfor nævnt lidt senere erklærer sig lyttende. Hvis det forholder sig sådan, så opnår Estragon jo, at hans illokutionære handling: »jeg markerer hermed, at jeg ikke vil inddrages i dit projekt, men når det er sagt, har jeg ikke yderligere at indvende« afsætter den tilsigtede perlokutionære effekt; Vladimir begynder sin fortælling. Men hvis det ikke var Estragons hensigt, dvs. hvis den illokutionære betydning af den lokutionære ytring »nej« var »Jeg modsætter mig, at du fortæller den historie«, er Vladimirs reaktion en grov tilsidesættelse af Estragons henstilling.

Hvorvidt performativen er at betragte som vellykket i austinsk forstand eller ej, er altså ikke til at afgøre, da det ikke lader sig gøre at klarlægge, om Estragon faktisk opnåede forståelse hos Vladimir for sin intention med ytringen »Med hvem?«. For hvad mente Estragon egentlig med at svare nej? Mente han i det hele taget noget? Og er det overhovedet muligt at komme i nærheden af, hvad han eventuelt mente? Thi disse udsagn ytres og accepteres med en selvfølgelighed, der synes rablende vanvittig. Og vanvid kan man vel ikke rationalisere med?

Også i analysen af Becketts drama har konteksten altså på austinsk vis dannet afgørende baggrund for mine forsøg på intentionstolkninger, og herved har det faktisk ladet sig gøre at kortlægge de vidt forskellige tolkningsmuligheder, som hver enkelt ytring indbyder til. Konteksten i det absurde drama giver jo, som det er fremgået, ikke så forholdsvis entydige svar på spørgsmålet om, hvilken illokutionær kraft de enkelte ytringer rummer, som det var tilfældet i »Frøken Julie«. Eller rettere: i et stykke som »Vi venter på Godot« åbner konteksten mulighed for adskillige svar, der alle synes lige rimelige. Her er det vigtigt at bemærke, at der ikke er tale om den form for niveaudelte indirekte talehandlinger, der spillede så stor en rolle i »Frøken Julie«. Mens dialogen hos Strindberg var karakteriseret ved, at der var tale om mulige *tillæg* af illokutionære betydninger, *udelukker* de foreliggende muligheder hos Beckett faktisk hinanden. Når man så samtidig hos Beckett ikke har mulighed for at afgøre, hvilket af de forelagte tolkningsforslag der bør anses for det mest sandsynlige, da står man tilbage med en fornemmelse af uoverskuelig forvirring og mangel på strukturerende sammenhæng. Og det er jo netop meningen, dette

at bibringe læseren oplevelsen af kaotisk absurditet; der gives ingen forklaringer, intet lader sig endeligt bestemme. Det synspunkt ville højst sandsynligt vinde Derridas sympati; der er klare paralleller til nogle af de holdninger, han repræsenterer. Men, som det fremgår af analysen, lader det sig kun bestemme, at intet lader sig bestemme, hvis man på austinsk vis inddrager konteksten – hvad Derrida jo ikke ville gøre, hvorfor selve pointen, nemlig absurditeten, i så fald ville være gået tabt! Thi isolerede er ytringerne jo meningsfulde nok.

I det absurde drama er det altså af al magt søgt undgået, at det intentionelle aspekt lader sig endeligt fortolke, hvorfor spørgsmålet om ytringens vellykkethed heller ikke kan besvares – Austin ville derfor højst sandsynligt tage afstand fra den anvendelse af sproget, som er absurdisternes. Ikke desto mindre er hans talehandlingsteoriske analysemodel virkelig oplagt at benytte sig af ved analyse også af netop deres tekster, simpelthen fordi den præcist kan beskrive, hvori mulighederne for intentionstolkninger består, og dermed hvordan denne tilsigtede stemning af forvirring og orientering opstår og skabes. Den austinske talehandlings-teori finder således selv i forbindelse med det absurde drama i højeste grad sin anvendelse.

Afsluttende

De sproglige analyser har således afdækket to vidt forskellige måder at anskue forholdet mellem sprog og virkelighed på. Mens naturalistisk drama tilstræber en klar sammenhæng mellem ytringen og den kontekst, den indgår i, har det absurde drama altså den stik modsatte hensigt. I begge tilfælde hævder forfatterne at beskrive den eksistentielle realitet. Hvorvidt man oplever absurd eller naturalistisk drama som det mest virkelighedstro, må derfor i sidste ende afhænge af den enkeltes menneske-/virkelighedssyn (– herved er vi tilbage ved kunsten som udtryk for virkelighedstolkning). Ét står imidlertid fast: Intentionstolknings grundlæggende betydning for menneskers indbyrdes forhold præger og kan genkendes i enhver virkelighedstolkning – hvorved talehandlingsteorien afgørende viser sig relevant at inddrage, idet den gør opmærksom på, at subjektets intention med ytringen samt objektets tolkning er af afgørende betydning.

Denne erkendelse kan ses som karakteristisk for store dele af efter-

krigstidens sprogfilosofiske diskussioner. Blikket vendtes i langt højere grad end tidligere imod den sociale kontekst, hvori ytringen blev til, hvilket altså bl.a. skyldes Austin; han understregede jo, at ytringers betydning skal ses som funktion af den brug, som den talende gør af dem i den konkrete situation. Herved blev det da også muligt for lingvister og sprogfilosoffer i langt større målestok end tidligere at indgå i samarbejde med f.eks. sociologer i forsøget på at give en så bred og udfyldende beskrivelse og analyse af samtaler mennesker imellem som muligt. Det ville således uden tvivl også i dette arbejde have været frugtbart at inddrage sociologiske betragtninger såsom Goffmans (1967) *face-teori* samt Brown og Levinsons (1987) tanker om samtalestrategier. Som det også fremgår af de ovenstående analyser, griber brugen af talehandlinger af og til voldsomt ind i de involveredes sociale identitet, og bl.a. netop Goffman har da arbejdet med at beskrive, hvordan selve måden at realisere talehandlinger på har stor betydning for såvel talers som lytters selvoplevelse. Eksempelvis bemærker Austin, at langt de fleste talehandlinger sker implicit, og det kunne være oplagt at inddrage Goffmans bud på hvorfor. Her har det imidlertid været nødvendigt at begrænse denne fremstilling til at opstille nogle overvejelser over og bud på, hvorledes det er muligt – og frugtbart – at inddrage Austins talehandlingsteoretiske begreber også i forbindelse med analyser af fiktive tekster. At det er givtigt at gøre brug af de austinske begreber som led i at erkende og belyse de underliggende umiddelbart udtalte relationer og handlinger i samtaler mellem mennesker – hvad enten rammen er faktisk eller fiktiv – mener jeg hermed at kunne stå inde for.

»The total speech act in the total speech situation is the only actual phenomenon which, in the last resort, we are engaged in elucidating« (Austin 1962:147).

Litteratur

- Andersen, J. E. (1989): *Sproghandlinger – på dansk*. Kbh.: Dansklærerforeningen.
- Austin, J. L. (1962): *How To Do Things with Words*. Oxford University Press.
- Austin, J. L. (1997): *Ord der virker*. Oversat til dansk og med forord af Th. Bredsdorff og J. E. Andersen. Kbh.: Gyldendal.

- Beckett, Samuel (1963): *Vi venter på Godot*. Oversat til dansk ved Chr. Ludvigsen. Kbh.: Gyldendal.
- Bredsdorff, Th. (1992): Efterskrift, in: Holberg, L.: *Erasmus Montanus*, 69-126.
- Brown, P. & Levinson, S. (1987): *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
- Cerf, Walther (1969): Critical Review of How To Do Things with Words. In: Fann, K.T. (red.): *Symposium on J. L. Austin*, 351-379.
- Chatman, S. (red.) (1973): *Approaches to Poetics*. Columbia University Press.
- Derrida, Jacques (1976a): Signatur Tildragelse Kontekst. In: Derrida, J: *Sprog – materialitet – bevidsthed*, 115-148.
- Derrida, Jacques (1976b): *Sprog – materialitet – bevidsthed. To essays om metafysikkens lukning*. Dansk oversættelse og red. ved S. E. Larsen og N. Egebak. Kbh.: Exlibliotheket Vinten.
- Egebak, Niels (1987): *Skriftens simulacrum*. Viby J.: Kimære.
- Fann, K.T. (red.) (1969): *Symposium on J. L. Austin*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Felman, Shoshana (1983): *The Literary Speech Act*. Cornell University Press.
- Ferguson, L. W. (1973): Locutionary and Illocutionary Acts. In: Warnock, G. L. (red.): *Essays on J. L. Austin*, 160-186.
- Fish, Stanley (1995a): How To Do Things with Austin and Searle. In: Fish, Stanley: *Is There a Text in This Class?*, 197-245.
- Fish, Stanley (1995b): *Is There a Text in This Class?* Harvard University Press.
- Goffman, Erving (1967): *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behaviour*. New York: Anchor Books.
- Goffman, Erving (1992): *Vore rollespil i hverdagen*. Kbh.: Hans Reitzels forlag.
- Holberg, Ludvig (1992): *Erasmus Montanus*. Kbh.: Dansklærerforeningen.
- Kjøller, Klaus (1976): *Analysen af sprogbrug replik-til-replik*. Kbh.: Borgen.
- Ohmann, Richard (1973): *Literature as Act*. In: Chatman, S. (red.): *Approaches to Poetics*, 81-107.
- Ryum, Ulla (1993): *Dramaets fiktive talehandlinger*. Kbh.: Borgen.
- Searle, J. R. (1973): Austin on Locutionary and Illocutionary Acts. In: Warnock, G. L. (red.): *Essays on J. L. Austin*, 141-159.
- Searle, J. R. (1979a): *Expression and Meaning*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1979b): Indirect Speech Acts. In: *Expression and Meaning*, 30-57.
- Searle, J. R. (1979c): The Logical Status of Fictional Discourse. In: *Expression and Meaning*, 58-75.
- Sebro, Torben (1993): *Dramatisk samtale*. Cand. phil.-speciale ved Institut for Nordisk Filologi ved Københavns Universitet.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986): *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Strindberg, August (1967): *Frøken Julie*. Oversat ved S. Holm. Kbh.: Gyldendal.
- Warnock, G. J. (1973) (red.): *Essays on J. L. Austin*. Oxford: At the Clarendon Press.

Bilag 1

Strindberg (1967:36).

FRØKENEN: Det bliver en morsom kone, det dér! Måske snorker hun også?

JEAN: Nej, det gør hun ikke, men hun taler i søvne.

FRØKENEN (*Kynisk*): Hvor ved De fra, at hun taler i søvne?

JEAN (*Frækt*): Jeg har selv hørt det!

(*Pause, hvorunder de iagttager hinanden*)

FRØKENEN: Hvorfor sætter De Dem ikke ned?

Bilag 2

Beckett (1963:53).

ESTRAGON (*skarpt*): Hvad er der nu?

VLADIMIR: Har du læst biblen?

ESTAGON: Biblen. (*overvejer*): Lidt må jeg vel have kigget i den.

VLADIMIR (*forbavset*): I skolen uden Gud?

ESTAGON: Ancr ikke om det var med eller uden.

VLADIMIR: Du må forveksle skolen med arbejdslejren.

ESTRAGON: Meget muligt. Jeg husker kortet over det hellige land. Farvelagt. Så smukt. Det døde hav var blåblegt. Jeg blev tørstig bare ved synet. Jeg sagde til mig selv at der ville jeg tilbringe mine hvedebrødsdage. Vi skulle svømme. Vi skulle være lykkelige.

VLADIMIR: Du skulle have været digter.

ESTRAGON: Det har jeg været. (*gør en gestus hen over sine lasede klæder*): Kan man ikke se det?

(*Tavshed*).

VLADIMIR: Hvad var det jeg ville sige ... Hvordan har din fod det?

ESTRAGON: Den hæver.

VLADIMIR: Åh ja, der var det. Denne historie med røverne. Husker du den?

ESTRAGON: Nej.

VLADIMIR: Skal jeg fortælle den?

ESTRAGON: Nej.

VLADIMIR: Så går tiden med det. *(pause)*: Der var to røvere der blev korsfæstet samtidigt med Frelseren. Det...

ESTRAGON: Med hvem?

VLADIMIR: Med vores Frelser. To røvere. Det fortælles at den ene blev frelst og den anden *(leder efter ordet)*: fordømt.

ESTRAGON: Frelst fra hvad?

VLADIMIR: Fra helvede.

ESTRAGON: Jeg går nu. *(bevæger sig ikke)*.

VLADIMIR: Imidlertid ... *(pause)*: Hvordan kan det være, at ... jeg keder dig vel ikke?

ESTRAGON: Jeg hører ikke efter.

VLADIMIR: Hvordan kan det være at kun en af de fire evangelister beretter historien på den måde. De var der dog alle fire – nå det får være.

En eneste fortæller historien om røveren, der blev frelst. *(pause)*: Du må sige noget ind imellem, Gogo.

ESTRAGON: Jeg lytter.